

UDK 316.728(497.6 Vareš)(048)

Primljeno: 17. 08. 2021.

Stručni rad
Professional paper

Amila Kasumović

ARHIV KAO SUBJEKT U POSTKOLONIJALNOM ČITANJU NASTANKA GRADA I FORMIRANJA GRAĐANSTVA VAREŠA

(Mario Katić, *Domorodci i gospodari: Historijsko-antropološka studija stvaranja bosanskohercegovačkog grada Vareša*, Buybook, Sarajevo / Zagreb, 2020)

Prošlo je više od trideset godina od objavljivanja utjecajnog eseja „Can the Subaltern Speak?“ autorice Gayatri Spivak koji je značio dodatnu afirmaciju postkolonijalne teorije. Pod postkolonijalnom teorijom se podrazumijeva širok dijapazon vrlo heterogenih teorijskih pristupa koji izučavaju *kolonijalno iskustvo* marginaliziranih dijelova svijeta te pronalaze jaku vezu između povijesti imperijalizma i suvremenih društava. Prefiks *post* ne implicira da su različiti oblici kolonijalizma okončani. Dapače, globalizacijski procesi značajno doprinose uspostavljanju novih hegemonija i centara moći koji nastoje, manje ili više vidljivo, uspostaviti dominaciju nad Drugim. I dok se odrednicama kao što su vrijeme i prošlost u teorijskim promišljanjima poklanjala puna pažnja, pitanje prostora ostajalo je prilično zanemareno čak i unutar postkolonijalne teorije, baš kao što je to prepoznato kao problem i unutar koncepta kulture sjećanja, budući da se sjećanje često doživljava kao isključivo temporalni fenomen. Upravo knjiga *Domorodci i gospodari: Historijsko-antropološka studija stvaranja bosanskohercegovačkog grada Vareša*, čiji je autor Mario Katić, docent na Odjelu za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru, nastoji pomiriti polazišta postkolonijalne teorije i transformaciju urbane morfologije malog bosanskohercegovačkog mjesta u kontekstu promjene upravne paradigme, odnosno, smjene osmanske i austrougarske vlasti.

Kako saznajemo iz uvodnih razmatranja (11-27), u fokusu studije je sagledavanje nastanka grada i formiranje građanstva u kontekstu austrougarske kulturne misije praćene procesom industrijalizacije i modernizacije bosanskohercegovačkog društva. No, autora intrigira *insajderska perspektiva običnog čovjeka* koji svjedoči metamorfozi zajednice kojoj pripada. U tom smislu, ishodište studije su dva etnografska uratka vareških *domorodaca*, Mije Žuljića i Josipa Tokmačića, nastala u različitim kontekstima (austrougarskom i socijalističkom), pri čemu se Tokmačićev rad može promatrati i kao *intertekst* jer sadrži elemente Žuljićeva nasljeđa. Insajdersku percepciju autor sagledava unutar austrougarskog kolonijalnog diskursa, pozicija moći i suprotstavljenih pozicija *domorodaca i gospodara*.

Metodološki pristup Katić detaljnije pojašnjava u poglavlju *Etnografija, historijska antropologija te arhivski obrat* (27-43). Još je Foucault ukazao na ulogu arhiva u proizvodnji znanja. Autor se referira na koncept *arhivskog obrata* koji podrazumijeva arhiv kao subjekt umjesto arhiva kao izvora. Arhiv kao subjekt postaje mjesto osporavanja i raskrinkavanja centara moći i izvrstan je alat za pristupe svojstvene postkolonijalnoj teoriji. No, budući da rukopisi na čijoj analizi jeste nastala studija *Domorodci i gospodari* do sada nisu bili publicirani i interpretirani, te s obzirom na to da oni nisu nastali kao rezultati *proizvodnje kolonijalnog znanja u službi politike*, autor ih promatra kao izvore, odnosno kao arhivsku građu. Kako je riječ o etnografskim studijama nastalim u prošlosti, koje opisuju svakodnevnicu nepovratno izgubljenog svijeta, autor upućuje na pristup koji je usko vezan uz historijsku antropologiju, kao i na važnost etnografskog pristupa i antropologije za historiografiju i obratno. Rukopis Mije Žuljića pohranjen je u Etnološkom odjelu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i uskoro će biti objavljen zahvaljujući naporima Marija Katića, dok rukopis Josipa Tokmačića nije u cijelosti sačuvan a nalazi se u knjižnici Franjevačkog samostana u Visokom. Jasno, autor je svjestan da Žuljić i Tokmačić *stvaraju fiksirani, parcijalni i selektivan opis jednog burnog razdoblja*, te da je riječ o subjektivnim pogledima.

Nakon sažetog skiciranja povijesti razvoja gradova u poglavlju *Bosanskohercegovački gradovi krajem 19. i početkom 20. st.: političko-društveni kontekst* (43-53), koje je temeljeno uglavnom na dosadašnjim rezultatima bosanskohercegovačke historiografije, autor nas u narednom poglavlju uvodi u svijet *Starog Vareša Mije Žuljića* (53-73). Iako Spivak smatra da *kolonizirani subjekt* ne može progovoriti jer mu (zapadnjački) intelektualac uvijek želi posuditi svoj glas, čime alterira njegov izričaj, u ovoj knjizi to nije slučaj budući da Katić donosi odlomke iz Žuljićeve etnografske studije čime autentični *podređeni* progovara sam za sebe. Istina, Žuljićev tekst nastao je prema *Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* koju je za po-

trebe JAZU sastavio Antun Radić 1897. godine. No, iako postoji intelektualni *gospodar* koji nameće modalitet prikupljanja informacija na terenu (*epistemološko nasilje*), Žuljić piše na sebi svojstven način o broju stanovnika i njihovoj konfesionalnoj pripadnosti, životu radnika, trgovaca i žena koje su u kolonijalnom diskursu, treba to naglasiti, dvostruko potlačene – od strane kolonizatora i koloniziranih zemljaka. Tako je Žuljić opisao i sačuvao uspomenu na promjenu jedne urbane sredine iako je Radićeva zamisao bila da se fokus stavi na život i običaje seoskog stanovništva.

Stari Vareš Josipa Tokmačića (73-95) poglavlje je u kojem autor donosi nekoliko odabranih odlomaka iz vrlo obimnog rukopisa još jednog Varešaka, koji o rodnom mjestu piše iz ljubavi, oslobođen teorijsko-metodoloških odrednica u koje se morao uklapati Mijo Žuljić te koji je vremenski distanciran od kolonijalne zbilje kojoj je njegov prethodnik svjedočio. Dakako, ni Tokmačić nije bio oslobođen *oka gospodara* budući da je tajna služba Jugoslavije pozorno pratila njegov rad plašeći se da piše *crkvenu povijest*. Katić se odlučio donijeti odlomke Tokmačićeva teksta koji su više fokusirani na kontekst i progovaraju o starom Varešu, njegovim zanatima, podizanju visoke peći (1890) i industriji koja je uništila domaći obrt, doseljavanju stranaca, gradnji osnovnih škola, nastajanju različitih društava, odnosu *gospodara* prema lokalnim radnicima i štrajku iz 1906. godine. Upravo je Tokmačićeva konstatacija da su *domorodci* samo mijenjali *gospodara* bila vrlo inspirativna autoru budući da je htio pokazati kako je promjena vlasti nužno utjecala i na izmjenu fizionomije grada, ali i na ljude koji u njemu žive.

U poglavlju *Domorodci i gospodari: analiza (95-133)* Katić otvara prostor za interpretaciju Žuljićevih i Tokmačićevih etnografskih zapisa. Izborom odlomaka iz navedenih rukopisa i ponuđenom interpretacijom autor je zadovoljio dva vrlo važna uvjeta: ponudio je čitateljima autentični glas podređenog subjekta, a budući da analizirane etnografske rukopise promatra kao arhivske izvore, opredjeljuje se i za njihovu interpretaciju ne želeći upasti u staru rankeovsku zamku ideje da izvori govore sami za sebe. Autor je svjestan da korištena građa, baš kao ni bilo koji drugi povijesni izvori, ne nudi objektivnu sliku određenih procesa ili pojava. Tako njegov cilj nije prikazati *objektivnu i faktografski točnu povijest starog Vareša*, nego želi ukazati na vrlo važan proces transformacije bosanskohercegovačkog društva i gradova koji je uhvaćen okom i perom dva *domorodca*. Dakle, u fokusu njegova istraživačkog pregnuća je subjektivni diskurs dvaju stanovnika Vareša koji djeluju u različitim vremenskim kontekstima ali koje povezuje ideja očuvanja slike starog Vareša.

Postoji nekoliko vrlo važnih odrednica koje knjigu *Domorodci i gospodari: Historijsko-antropološka studija stvaranja bosanskohercegovačkog grada Vareša*, au-

tora Marija Katića, preporučuju za čitanje. Kao prvo, autor u duhu modernih znanstvenih stremljenja nastoji biti angažirani znanstvenik, angažirani antropolog koji, kako sam navodi, *nastoji balansirati između struke i "vraćanja" zajednici*. Potvrđuje to njegova predanost terenskom istraživanju Vareša i okolice koja su započeta još 2015. godine, a koja su produbljena pronalaskom rukopisa etnografskih studija dvojice Varešaka – Mije Žuljića i Josipa Tokmačića. Katićev stil pisanja je vrlo prozračan i pristupačan. Treba cijeniti želju da se radi na narativima koje se tretira kao da je u pitanju arhivska građa, ostavljajući prostora i da autentični glas sastavljača etnografskih studija dopre do čitatelja.

Osim toga, Katić se odlučio za vrlo kreativan teorijski okvir unutar kojeg se kreće otvarajući pitanja odnosa centra i periferije, odnosa nadređenog i podređenog subjekta, transplantacije stranih kulturalnih praksi na bosanskohercegovačke zajednice, a sve to na osnovu subjektivnih narativnih priloga dvojice vareških *domorodaca* koji ne pate od kompleksa podređenih zajednica kakve prepoznaje F. Fanon u svom glasovitom djelu *Black Skin, White Masks*. Upravo oslanjanje na *povijest odozdo*, kojom se nastoji izbjeći esencijalističko poimanje lokalnih zajednica i njihova iskustva, predstavlja osvježanje u istraživanju razvoja gradova u periodu transformacije društva inicirane dolaskom kolonizatora. Time je Katić pokazao da je određene dijelove postkolonijalne teorije moguće koristiti kao metodološki obrazac ne samo kod istraživanja društvene zbilje afričkih i azijskih zajednica, nego i kod izučavanja balkanskih društava opterećenih kolonijalnim iskustvom.

Adresa autorice
Authors' address

Amila Kasumović
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
amila.kasumovic@ff.unsa.ba